

SAMARQANDDA ILK MAORIF INSTITUTINI TASHKIL ETILISHI.

Mardiyeva Guzal Karimovna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Ijtimoiy va gumanitar fanlar kafedrasida assistenti

+998979134600

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O'zbekiston hududida vujudga kelgan ilk pedagog kadrlar tayyorlovchi ta'lim tizimining vujudga keliishi, sohadagi muammolar va yutuqlar tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Bilim yurtlari, ikki yillik kurslar, maorif institutlari, ta'lim, g'oyaviy-siyosiy tarbiya, pedagogika texnikumi.*

Kirish. XX asr 20-yillar boshlarga kelib chuqur dars beradigan bilim yurtlariga ehtiyoj sezila boshladi. Chunki olti oylik kurslar maktablarni tezlik bilan o'qituvchilar bilan ta'minlasa-da, lekin ularni bitirgan pedagoglar mutaxassislik bo'yicha ham, o'qitish uslubiyati sohasida ham chuqur bilim beraolmasdi. Shu tufayli yangi bilim yurtlari ya'ni Maorif institutlari vujudga keldi.

Materiallar va matodlar. 20-yillarning birinchi yarmida maorif institutlari yuqori malakali maktab o'qituvchilari tayyorlash vazifasi bajardi. Ushbu oliy o'quv yurtlarida boshlang'ich maktab va savodsizlikni tugatish maktablari uchun o'qituvchilar tayyorlandi. 1923-yili O'zbekistonda 11 ta maorif instituti bo'lib, ularda 1900 talaba o'qir, ulardan 80% ishchi va dehqonlar edi. Keyinroq moliyaviy qiyinchiliklar tufayli ular qayta tashkil etildi. 1924-yili jami 7 ta maorif instituti bulib, shundan beshtasi Toshkentda, Samarqand va Buxoroda bittadan edi. 1921-yili Samarqandda ham o'zbek maorif instituti ochilgan edi. Unda o'qish muddati to'rt yil bo'lib, dastlabki ikki yilida umumta'lim fanlari o'qitilar, qolgan ikki yilida ayrim mutaxassisliklar bo'yicha pedagoglar tayyorlangan. O'quv dasturi birinchi bosqich maktablari uchun pedagoglar tayyorlash uchun mo'ljallangan.

1921-yil 10-oktyabrda Turkiston ASSR Maorif xalq komissarligi Samarqand O'zbek maorif institutini ochish va boshqaruv a'zolarini sayladi. Unga ko'ra: Rahmatullayev rais, Nuri Xalimov rais o'rinbosari, Maqsudov kotib, Abdujabborov va Zaymal Abiddinov boshqaruv a'zosi bo'ldi. Shuningdek maorif instituti qoshida maktabdan tashqari kasb-hunar ta'limi bo'limi tashkil etildi. Hamda institutning pedagog xodimlari tarkibi ham quydagicha tasdiqlandi:

Xalimov Nuri- matematika o'qituvchisi, Abdujabborov Abdurashid –matematika va ona tili o'qituvchisi, Zaynaabiddinov- tarix va matematika o'qituvchisi, Maqsudov Rajab – geografiya, Gaidov, Korenkulov, Kvasneskiy-rus tili, Bure –rasm, Radjiyev Faxriddin-

turkiy tili,Slaviya-jismoniy tarbiya,Tairov-sotsiologiya,Terigulov-tabiati,fizika va kimyo,Mirbadalov,Gal- musiqi.

Maorif institutiga 14 yoshdan 20 yoshgacha bo'lgan yoshlar qabul qilindi,boshlang'ich guruhga kirish uchun alifbo va sanoqni bilishning o'zi yetarli edi. Ikkinchi guruhga kiruvchilar ona tilidan to'la savodli, to'rt amalni bilishi va boshlang'ich siyosiy bilimi bo'lishi lozim edi. Dastlab maorif institutiga 20 talaba qabul qilindi.

Pedagog xodimlar tayyorlash yakdil strategik reja asosida olib borilib, yosh avlodni tarbiyalashni kommunistik mafkuraga sodiq shaxslar qo'lga top-shirish maqsad qilib olindi. Tashviqot - targ'ibot ishlari, ijtimoiy fanlar o'tilganda bolshevistik hukumat hujjatlarini o'rganish,markscha-lenincha g'oyalarni egallash tayyorlov va takrorlash kurslarining har bir dasturi asosini tashkil etdi. Bo'lajak o'qituvchilarning g'oyaviy-siyosiy tarbiyasini kuchaytirishga alohida e'tibor berildi. Maorif xalq komissarligi Davlat ilmiy kengashi va Turkiston Kompartiyasi MK Tashviqot-targ'ibot bo'limi tasdiqlagan o'qitish rejasi va dasturi asosida maorif institutlarida 1922 yilidan ijtimoiy-iqtisodiy fanlarni o'qitish bu borada muhim rol o'ynadi.

1923-yilda bo'lib utgan TKP VII s'yezdi o'qituvchilarning siyosiy saviyasini oshirishga alohida e'tibor berdi. Syezd qarorlarida quyidagilar ta'kidlandi:

"O'qituvchi tayyorlash eng muhim ish ekanligini unutmaslik zarur. Biz uchun kerakli pedagoglarniyetkazib beruvchi maorif institutlarini yaxshilash kerak. Ulardagi o'quvchi va rahbarlar o'rtasida tanlov utkazish lozim. Asosiy maqsad - rahbarlar kommunist bo'lsin, tinglovchilar komsomol".

Partiya tashkilotlari "reaksion elementlarni safdan chiqarish"da ushbu vazifalarni muvaffaqiyat bilan bajarishga kirishdi, bunday elementlarga keksa ziyolilar, shuninrdek, o'qituvchilar ham kirar edi. RKP(b) XII syezdi qarorlarida ta'kidlanganidek "millatchilar va buyuk davlat shovi- nistlarining" mafkurasiga qarshi chiqib mahalliy partiya tashkilotlarida "do'ppi o'rniga bosh olib kelindi". Keks mutaxassislar, yuqori malakali o'qituvchilar yot unsur sifatida qoralanib, xalq ta'limi sohasidan quvg'in qilingan.

Yosh pedagoglar tayyorlashning barcha bosqichlarida xalq ta'limidagi "sinfiy yot" elementlarni chetlatishga qaratilgan maxsus ijtimoiy tanlov o'tkazildi. Agar boshlang'ich va ikkinchi bosqich maktablarida joy taqchilligi tufayli birinchi navbatda, dehqon va ishchilar, so'ngra kompartiya a'zolari, fuqarolar urushi qatnashchilarining bolalari qabul qilingan bo'lsa,o'qituvchilarni tayyorlov va takrorlash kurslariga yuborishda sinfiy kelib chiqishiga alohida e'tibor berildi. Bunday tanlov, ayniqsa oliy o'quv yurtlari qabulida keskin tus oldi.

Maorif institutga talabalikka qabul qilishda komissiya birinch navbatda oliy o'quv yurtini proletarlashtirish va turkiylashtirish nuqtai nazariga tayanadi".

Respublikaning barcha viloyatlarida 1-va2-bosqich maktablarining miqdoran jadal o'sishi o'qituvchi kadrlar tayyorlashni favqulodda dolzarb masala qilib qo'ydi. Yangi sharoitda o'qituvchilar tayyorlashga yuqori talablar qo'yilardi. Maktablarga, ayniqsa qishloq xo'jalik yoki boshqa bir yo'nalishga ega bo'lgan 2-bosqich maktablariga oddiy savodxonlikdan boshqa biron bilimga ega bo'lmaganlarni muallimlik ishiga yuborib bo'lmasdi. Bundan tashqari, omma ongini qayta shakllantirish borasida keng ko'lamda tadbirlar olib borilar, bunday tadbirlar aynan maktab yoshidan boshlanardi. Shu bois o'qituvchilar, eng avval, bolshevistik g'oyalar tashviqotchisi sifatida maydonga chiqishi zarur edi.

O'zbekistondagi mavjud pedagogika texnikumi va maorif institutlari tayyorlayotgan o'qituvchilar miqdoran o'qsib borayotgan talabni qondira olmasdi. Shu bois o'qituvchilarni qisqa (o'rtacha bir yillik) kurslarda tayyorlash va qayta tayyorlash amaliyotidan keng foydalanildi. O'zbekiston Maorif xalq komissarligi hunar-texnika ta'limi tizimi pedagogika o'quv yurtlari bilan birgalikda ushbu kurslarga katta e'tibor berib, o'qituvchi kadrlar yetishmasligi muammosini bartaraf etishga harakat qildi. Biroq bu qisqa muddatli tayyorgarlik kutilgan natijani bera olmas, zero bo'lajak o'qituvchining maktabda to'laqonli ishlashi uchun uni zaruriy bilim va nazariy ko'nikmalar bilan bir yildayoq to'la qurollantirish mumkin emas edi. Shuning uchun 1925-1926 o'quv yilidayoq Maorif xalq komissarligi o'qituvchilar tayyorlashning ikki yillik muddatini eng qisqa muddat sifatida qabul qildi. Tayyorgarlikning qisqamuddatligi va muallimlar bilimidagi kamchiliklari keyinchalik joylarda o'qituvchilarning rejali malaka oshirishlari jarayonida to'ldirib borilgan.

Umuman, bu davrga kelib O'zbekiston Maorif xalq komissarligi tizimida pedagogika ta'limining muayyan tarixi shakllanib bo'lgandi. Ixtisoslashtirilgan ta'lim asosida 1- va 2-bosqich maktablari uchun muallimlar tayyorlanardi. Pedagogika maktabi asosini besh yildan kam bo'lmagan maktab ta'limi tashkil etgan. Pedagogika o'quv yurtlari kursi to'rt yildan kam emasdi, ishga voyaga yetgan shaxslargina qabul qilingan.

Respublikaning o'ziga xos sharoitlari maktab va pedagogika bilim yurtlarining o'qituvchilar bilan kam ta'minlanganligi, ona tilida o'quv qo'llanmalari yoq'ligi, maktab va pedagogika bilim yurtlarining o'qituvchilari qishloq xo'jalik ishlariga tez tez jalb etilishi oqibatida ular tayyorgarligining pastligi - RSFSR markaziy shaharlarida qabul qilingan dastur asosida ishlashga imkon bermasdi. Shu bois, 1925-yildan boshlab O'zbekistonda besh yillik I-bosqich maktabi, Maorif institutlarining ishi ham yangi bosqichga ko'tarila bordi. O'qituvchilar tayyorlash va qayta tayyorlash kurslari, garchi, muallimlarning kat-ta qismini yetishtirib berayotgan bo'lsa-da, pedagoglar tayyorlashning texnikum va institut singari doimiy shakllariga maktabni yuqori malakali o'qituvchilar bilan ta'minlash vazifasini ado etishi

mumkin edi. Maorif institutlari asta-sekin texnikum va pedagogika bilim yurtlariga aylantirildi.

Natija va xulosalar. 1925-yildan respublikaning o'sha paytdagi poytaxti - Samarqandda Oliy pedagogika instituti ochishga tayyorgarlik ko'ri boshlagan edi. Bu ishning asosiy murakkabligi: zaruriy katta binoning yo'qligi, o'quv-moddiy bazasining xarobliligi, pedagogika sohasidagi kadrlarning cheklanganligida edi. Ishning boshlanishi paytidayoq oliy o'quv yurti milliy kadrlar tayyorlashga yo'naltirilishi, o'quv jarayonining ona tilida olib borilishi lozimligi, buning uchun esa o'zbek tilida ishlovchi o'qituvchilar kerakligi haqidagi masala qo'yilgandi. Biroq professor-o'qituvchilarning asosiy qismi boshqa respublikalardan olib kelinganligi va ularning o'zbek tilini bilmasligi pand berardi.

1927-yil yanvarida Oliy pedagogika instituti ochildi. Yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash, O'zbekistonda xalq maorifining uslubiy masa-lalarini ishlab chiqish, kurs, ma'ruza, ekskursiya hamda ommabop o'quv ada- biyotlari yaratish uning asosiy vazifasi qilib belgilangan edi.

Institutda uchta: fizika-matematika, tabiiy -geografiya va ijtimoiy iqtisodiy bo'lim tashkil etildi. O'qish to'rt yil davom etadigan bu institutning birinchi kursi tayyorlov kursi bo'lib, ikkinchi kursdan ixtisoslashish boshlanardi. Institutning to'rt kafedrasida o'sha vaqtda 11 o'qituvchi ishlardi.

1927-yil yanvarida 48 talaba va 27 erkin tinglovchidan iborat birinchi qabul o'tkazildi. Bular asosini pedagogika texnikumlari va maorif institutlarning yuqori kurs talabalari tashkil etardi. Erkin tinglovchilarning asosiy qismi maktab o'qituvchlari, xalq maorifi, partiya, kasaba uyushma va komsomol tashkilotlari xodimlaridan iborat edi. Erkin tinglovchilar birinchi sinov- imtihon sessiyasini muvaffaqiyatli topshirganidan keyin talabalikka o'tkazilar edi. Institut professor-o'qituvchilarining asosiy qismi boshqa shahar va respublikalardan Samarqandga taklif etilgandi. Jumladan, Bokudan pedagogika professori A.B. Selixanovich, Belorussiya universitetidan tarix professorlari D.A. Jarinov va S.A. Lyaskovskiylar kelishdi. O'zbekistan ilmiy-pedagog xodimlaridan adabiyotshunos Abdurauf Fitrat, tilshunos G'ozil Yunusov, tarixchi-sharqshunos V.L. Vyatkin, shuningdek, Oliy pedagogika institutining birinchi rektori biolog I.A. Merkulovichlar faoliyat olib borishdi.

Bir yildan keyin institutning uchta bo'limida 12 ta kafedra tashkil etilib, ular qoshida jihozlangan kabinet va laboratoriyalar ochildi. Institut zarur miqdorda mablag' bilan ta'minlab turildi. Uning yillik byudjeti dastlab 64522 so'mdan iborat bo'lsa, keyingi yil 1,0 mln so'mga yetdi.

1928-yili mazkur institutga Maorif instituti- ilgarigi ayollar gimnaziyasining binosi berildi. Faoliyatining uchinchi yilidan pedagogika instituti o'qitishning besh yilga mo'ljallangan yangi dasturi asosida ishlashga kirishdi. Talabalarning

ixtisoslashuvi uchinchi kursdan boshlanardi. O'zbekiston Maorif xalq komissarligi hay'atining qarori bilan 1928-yil mayida Oliy pedagogika institutida o'qish muddati besh yil qilib belgilandi. Dastlabki bitiruv 1931-yilga mo'ljallangan. Biroq, birinchi kursga texnikum va maorif institutlarining talabalari qabul qilinganligidan ular institutni muddatidan oldin - uch yilda tugatdilar. 35 nafar bitiruvchidan 25 nafari mahalliy millat vakillari edi. Kelgusi yili institutni 81 mutaxassis tugatdi, shulardan 14 nafari xotin-qiz, jumladan 2 nafari o'zbek edi.

1928-29 o'quv yili Oliy pedagogika institutida to'rt guruhdan iborat ishchi fakulteti ochildi. Bu davrda respublikada oliy pedagogika ta'limi rivojining eng murakkab jihati institutga kirib o'qish darajasida bilimga ega bo'lgan yoshlarning yo'qligi edi, ikkinchi bosqich maktablari tarmog'i institutning birinchi kurslaridagi o'rinlarni yaxshi tayyorlangan yoshlar bilan to'ldirish ehtiyojini qondirolmas edi. Shuning uchun, oliy o'quv yurtlari, maorif institutlari qoshidagi ishchi fakultetlaridan tashqari, viloyatlarda yoshlarni oliy o'quv yurtiga kirishga tayyorlaydigan kurslar tashkil etildi.

Ko'rilgan bunday tadbirlar natijasi o'laroq Samarqand Oliy pedagogika institutiga qabul yil sayin orta bordi. Jumladan, dastlabki (1926/27) o'quv yili 65 kishi qabul qilingan bo'lsa, 1929/30 o'quv yilida bu kursatkich 159 nafarga yetdi. Diqqatga sazovor jihati shundaki, bu yillarda o'qishga kirganlarning atigi 242 nafarigina ikkinchi bosqich maktabini bitirganlar edi. Pedagogika va boshqa texnikumlardan mazkur institutga kelgan 354 abituriyentning 193 nafari oliy o'quv yurtiga kirishga tayyorlov kurslarini o'tgan edi.

Xulosa.Xullas, 1925-1930 yillarda respublikada pedagogika o'quv yurtlari tarmog'i ildam rivojlandi. Xalq maorifi uchun davlat budjeti va mahalliy budjetdan ajratilgan mablag'lar, garchi ortib borgan bo'lsa-da, biroq ular haqqiy ehtiyojni qondira olmadi. Ayni vaqtda, maorif sohasiga davlat budjetidan ajratilgan mablagning umumiy budjetga nisbatan foiz ko'rsatkichi to'xtovsiz pasaya bordi. Binobarin, sovet-partiya rahbariyati moliyaviy ta'minot siyosatida va xalq maorifiga budjet ajratmalarini belgilashda "qoldiq" prinsipiga amal qilganligi yaqqol ko'zga tashlandi. Natijada, pedagogika o'quv yurtlarining o'quv-moddiy bazasi achinarli ahvoldaligicha qoldi. Yuqori malakali, ayniqsa mahalliy millat o'qituvchilariga ehtiyoj kuchli edi. Respublika Maorif xalq komissarligi hunar-texnika ta'limi tizimida pedagogika o'quv yurtlariga e'tibor bilan qaraldi. Birinchi va ikkinchi bosqich maktablari uchun muallimlar tayyorlash ortdi. Oliy ma'lumotli o'qituvchilar tayyorlash sezilarli darajada jadallashdi. Biroq milliy tillarda darslik va qo'llanmalar taqchilligicha qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Valixo'jaev B. Samarqandda oliy ta'lim – madrasayi oliya – universitet tarixidan lavhalar. – Samarqand: 2001. – B. 7;

2. Рахимов.Р.Традиционное начальное школьное обучение детей у народов Средней Азии.(конец XIX в.) //Сборник музея антропологии и этнографии. Вып. 43. Памятники тради ционно-бытовой культуры народов Средней Азии,Казахстана и Кавказа.-Л. 1989.С.130.
3. Раджабов С. К истории советской школы в Узбекистане ... С. 43
4. Самаркандский государственный университет. - Ташкент: Фан, 1990. 246 с.
5. Samarqand tarixi. 2 jildlik. 2-j. - Toshkent: Fan, 1970. 496 bet.
6. Tarixiy manbashunoslik. O'quv qo'llanma. // Tuzuvchilar: A.A. Madraimov., G.S.Fuzailov. – Toshkent: Fan. 2006. – 313 b.